

ЗАРАЖДАНЕ И РАЗВИТИЕ НА ДЕЙНОСТТА НА ЗЪБОТЕХНИЦИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Михаела Варнева

Учебен сектор „Зъботехник“, Медицински колеж, Медицински университет-Варна

ORIGIN AND DEVELOPMENT OF THE ACTIVITY OF DENTAL TECHNICIANS IN BULGARIA

Mihaela Varneva

Training Department „Dental Technician“, Medical College, Medical University Varna

РЕЗЮМЕ

Настоящата статия има за цел да представи факти за развитието на професията зъботехник от зараждането ѝ като професия, до днешния ѝ облик, създаден под действието на големите промени в общественно-политическия живот у нас, настъпили в края на XX и началото на XXI век. За постигане на целта проучихме литературни източници, нормативни документи, лични архиви, записки от дълбочинни интервюта по повод исторически факти и събития за сдружението „Съюз на зъботехниците в България“ от възраждането му през 1990 г. до 2019 г. Установихме, че професията започва с частна практика. Практикуващите са чираци, калфи и майстори зъботехници. Наред с частната практика се появяват малко на брой обществени лаборатории и организирани кооперации. След началото на 1974 зъботехниците работят само в държавни и ведомствени лаборатории. В последствие държавните са преобразувани в общински зъботехнически лаборатории. След 1990 г. се дава възможност на работещите в държавните структури да се регистрират и работят допълнително от 2 до 4 часа, като частни предприемачи. Поетапно се стига до закриване на общинските и ведомствените лаборатории. Остават само лабораториите към стоматологичните факултети и частната практика в професията отново взема превес.

Ключови думи: професия зъботехник, зъботехническа практика, обзор

SUMMARY

The current article aims to present facts about the development of the profession of the dental technician from its origin to the formation of its present status which is a result of the great social and political changes taking place near the end of 20th and the beginning of the 21st century in Bulgaria. To achieve the goal, we studied literature sources, normative documents, personal archives, in-depth interview narratives related to the history of the association “Union of Dental Technicians in Bulgaria”. The profession begins its development as a private practice activity. The practitioners are apprentices, journeymen and dental master technicians. Along with the private practice, a small number of public laboratories and organized cooperatives emerge. After the beginning of 1974 dental technicians work only for state and departmental laboratories. Subsequently, the state dental technical laboratories are transformed into municipal ones. After 1990 dental technicians working for the state sector are given the opportunity to register and work additionally from 2 to 4 hours as private entrepreneurs. Gradually the municipal and departmental laboratories are closed. The laboratories subordinate to the dental faculties remain the only active ones and private practice becomes predominant.

Keywords: profession dental technician, dental technician practice, overview

ВЪВЕДЕНИЕ

Потребността от лечение на заболелите зъби и от възстановяване на целостта на зъбно-челюстната система е стара като човечеството. Още от дълбока древност социалният характер на човешкото съществуване е наложил да се търсят начини и средства за възстановяване, заместване и подреждане най-вече на предните зъби от естетически съображения [4,6,10,11]. В сянката на общата медицина, мястото на денталната медицина и зъботехниката задълго остава скромно. Ако погледнем назад в древността, ще видим, че дълги години няма разделение между лекарския и зъболекарския труд, а за зъботехници въобще не може да се говори [4,5,10,11].

Зъболекарите, освен че са лекували пациентите, сами са изработвали зъбните протези и

ортодонтските апарати. Дълъг е пътят, който са извървели зъботехниците от създаване на професията, до днес. Поради увеличаване обема на работа, зъболекарите започват да обучават помощници-зъботехници. Постепенно те се отделят от зъболекарите, явяват се на изпит за майстори и откриват собствени ателиета-лаборатории. Това се случва въпреки несъгласието на някои зъболекари, които пишат, че „...няма как зъболекарската техника да се извършва отделно от зъболекарството. Тя не може да бъде един самостоятелен занаят.“ Майсторите започват да обучават чираци и калфи, които се явяват на майсторски изпит пред комисия от зъболекари и зъботехници и придобиват право да упражняват занаята [5,6,24].

Цел: Да представим факти за развитието на професията зъботехник, от зараждането ѝ като

професия у нас, до днешния, ѝ облик, създаден под действието на големите промени в общественно-политическия живот у нас, настъпили в края на XX и началото на XXI век.

Материали и методи: За постигане на целта проучихме литературни източници, нормативни документи, архива на Диана Мавродиева, записки от проведено дълбочинно интервю с нея, Ив. Беров и Георги Радулов (участвали в управлението на сдружението СЗБ) по повод исторически факти и събития за сдружението „Съюз на зъботехниците в България“ от възраждането му през 1990 г. до 2019 г.

Резултати и обсъждане: Първите обществени зъботехнически лаборатории у нас започват да се появяват към края на 1917 и началото на 1918 г. при армейските зъболекарски кабинети. В тях работят зъболекар - началник, трима зъботехника - подофицери и трима войници. В годишния санитарен отчет на Трета армейска зъботехническа лаборатория (в Кюстендил) е отчетено, че през нея са минали 447 амбулаторно и 25 стационарно болни, на които са правени зъбни коронки, мостове, подвижни протези и шиниране при лицево-челюстни травми и рани [7].

По решение на Българския зъболекарски съюз (БЗС) и зъболекарското кооперативно дружество в началото на 1928 г. (10 февруари) се създава кооперативна лаборатория. Към края на годината и в началото на следващата, благодарение на управителя Иван Георгиев, лабораторията има вече 40 редовни клиенти. За съжаление в края на 1930 г. (на 1 ноември) тя се закрива, поради големите загуби (68 961, 65 лв) отчетени от кооперативното зъболекарско дружество [7].

Зъболекарското дружество системно, но безрезултатно е повдигало въпроса, зъботехниците да бъдат включени в категорията на санитарните работници. На XXV юбилеен конгрес на БЗС Карник Тютюнджиян изнесе доклад за правното положение на зъботехниците у нас и в чужбина. Конгресът решава да помоли Министъра на вътрешните работи и народното здраве да направи нужното, така че зъботехническото съсловие да се заличи от закона за занаятите и се зачисли към санитарното ведомство под названието „зъболекарски лаборант“. Подобни резолюции са гласувани през 1933 г. на сбирка на южнобългарските зъболекари, проведена в Пловдив и от Върховния съюзен съвет на XXIV конгрес проведен една година по-късно, през 1934 г. Желанието на зъболекарите е обосновано с това, че „Зъболекарите лекуват зъбни болести, тия на венците и усложненията им в устата и близките части, както и самите те се занимават със зъбната протеза и ортодонтията.“ [4,5,6,7,20,21]. За съжаление, аргументите на зъболекарското съсловие не са взети под внимание

и зъботехниците остават занаятчии, които практикуват с майсторски свидетелства.

В Алманах - адресна книга „Варна курортен стопански и кутурно-просветен център“, година I. 1934/1935 с издател Ив. Церков, са посочени имената и адресите на работещите в гр. Варна 6-ма зъботехници: Антон Попов ул. Владислав №4, Гарабед Тесчиян ул. Мусала 12, Ервант Нишанов ул. Колони № 3, Матю Матев ул. Васил Левски № 4, Стоян Стоянов ул. Аспарух № 2 и Сетрак Кьошкерян ул. Св. Никола [2].

В периода 1941-1944 г. започват промени. Зъболекарският кабинет при Общовойсковата болница става зъбочелюстно отделение. Това налага модернизирание на съществуващата обществена зъботехническа лаборатория към отделението. Започва откриване на зъболекарски кабинети в дивизионните болници в полковете, в авиацията и флота. Към тях се разкриват зъботехнически лаборатории, в които се оказва безплатна зъбопротезна помощ на всички, без значение на чин и длъжност [7].

Зъботехниците стават санитарни лица едва през 1943 г. (20 април), когато влиза в сила направеното изменение и допълнение в Закона за народното здраве, публикувано в ДВ, бр. 88/20.04.1943 г. (чл. 242) [4,5]. Информация за това кой може да разкрива зъботехническа лаборатория, намираме в издадения от д-р Захари Бочев „Азбучен справочник на законите, правилниците и наредбите по народното здраве в България“, бр. 258., където пише: „... само зъболекари могат да откриват зъботехнически лаборатории. Заварените такива се закриват до една година от влизането на закона в сила – Изм. Чл 299/ЗНЗ-ДВ 88/1943 г. За сведение: Уреждане на положението на зъботехническите лаборатории - същите да се управляват от правоспособно лице - 114/1900. Отменя се последното, нито пък се изисква устав на тези лаборатории - 116/1948. Описано е какви са изискванията за практикуване на професията Зъботехници – VI клас образование - едногодишен курс при ГлДНЗ – Изм. Чл. 299/ЗНЗ-ДВ бр. 88/1943 г. Заварените получават правоспособност без изпит“ [1].

Във военно време (1944-1945 г.) терапевтичната и ортопедичната дейност много намалява. Ортопедична помощ се оказва само в Евакуационните болници, разполагащи със зъботехническа лаборатория [7].

След 9. IX. 1944 г. се наблюдава постепенно разрастване на обществените зъболекарски служби, където наред с терапевтичното лечение се провежда и възстановяване на дъвкателната функция с подвижни и неподвижни зъбни протези. Има данни, че по това време, обществените зъботехнически лаборатории в страната са едва 3 (по една

в София, Варна и Плевен). Софийската лаборатория е на държавен щат, а Варненската – кооперативна [7]. Това е крайно недостатъчно предвид разкритите зъболекарски кабинети и нуждите на населението от зъболечение за възстановяване на дефектите на зъбните корони и зъбните редици.

Налага се да бъдат разкрити още зъботехнически лаборатории. Първоначално те са на самоиздръжка, на подчинение на Околийските и Градските народни съвети [7]. В средата на ХХ век (юни 1953 г.) с разпореждане на МС № 1159 зъботехническите лаборатории се прехвърлят към МНЗ, като стоматологични предприятия на стопанска сметка. Предвид масовото предоставяне на здравни услуги за зъболечение се наблюдава и увеличение на протезните конструкции за възстановяване на дъвкателната функция. Това налага разкриването на още зъботехнически лаборатории, които преминават на държавен щат. Така се създават първите държавни лаборатории, които в последствие стават част от Стоматологични поликлиники. По-голямата част от зъботехниците работят в тях, но все още има и такива, които са и частнопрактикуващи [4,5,7].

През 1959 г. се слага началото на стоматологичното обслужване на работещите в Български морски флот (БМФ). От 1961 г. редовно се осигуряват пътуващи бригади - зъболекар и зъботехник. От 1979 г. се изпращат стоматологични бригади и на риболовните кораби [7]. Това е свидетелство за грижата на държавата към плавателния състав и предоставяне на възможност за лечение по време на дългите рейсове, които се извършват.

През 60-те и 70-те години на ХХ век се разкриват стоматологични поликлиники в София, София окръг, Варна, Габрово, Смолян, Търговище, Толбухин, Търговище, Ямбол, Пазарджик, Асеновград, Дупница, Казанлък, Лом, Свиленград и др. Увеличава се обемът на оказваната стоматологична помощ [7].

Според данни изнесени от С. Израел, през 1969 г. здравните работници наброяват 106 000 души [12]. Предполагаме, че практикуващите (по професията) са малка част в сравнение с многобройната армия на лекари и медицински сестри, стоматолози и стоматологични сестри, акушерки, фелдшери, фармацевти и др. висши и средни медицински специалисти.

След пълната отмяна на частната практика на зъболекарите в България в началото на 1974 г. (съгласно Закон за народното здраве, обн. ДВ, бр. 88 от 6 ноември 1973 г., влязъл в сила от 01.01.1974 г.) [5,14,25], се отменя частната практика и за зъботехниците. Те работят единствено в държавни или ведомствени зъботехнически лаборатории.

За периода 1970-1980 г. чувствително се

увеличава щата в лабораториите: най-малките поликлиники имат около 29 зъботехници, а по-големите - 84 и повече зъботехници [7]. В лабораторията към Районна стоматологична поликлиника (РСП)-Варна през 1981-1983 г. работят над 120 зъботехници [4]. С цел да се увеличи производителността на труда и да се създаде по-голяма точност при извършваните манипулации, зъботехниците от големите лаборатории са профилирани [7]. От позицията на собствения опит (37 годишен стаж) можем да твърдим, че това профилиране се е запазило и до днес в голяма част от разкритите зъботехнически практики. В някои лаборатории има и още по-голямо разделение на труда и профилиране. Технологичният режим по изработване на зъбопротезните конструкции е разделен и членовете на екипа изпълняват отделни манипулации от него.

Според проучени литературни източници, архивни документи на СЗБ и личен разговор с колеги се опитахме да представим броя на практикуващите в страната зъботехници за сравнително голям период от време 1946-2019 г. Не претендираме за абсолютна точност на данните, защото и към настоящия момент (2019 г.) има практикуващи, които не членуват в Българската асоциация на зъботехниците (въпреки закона) и не са вписани в регистъра (достъпен на сайта на БАЗ).

Таблица № 1 Брой зъботехници (работещи в кооперации, държавни, ведомствени и частни лаборатории) за периода 1946-2019 г.

Година	Брой зъботехници	Година	Брой зъботехници
1946	6	1972	1402
1947	27	1990	4000
1949	78	1992	3010
1950	245	1998	2669
1951	391	2009	2800
1952	550	2010	1280
1953	594	2011	1350
1955	622	2012	1000
1956	645	2019	1650

В таблица № 1 представяме обобщение на данни, публикувани от Вутов и съавт. [7], Катрова [15], Мавродиева [17], Информационен бюлетин [13], сайта на БАЗ, [27], както и в нашия дисертационен труд [5].

Установихме, че от възникване на професията до настоящия момент, работната сила е силно променлива величина. Първото голямо увеличение на броя на зъботехниците от 1950 до 1956 г. [7] е обусловено от настъпилата децентрализация в ръководството на здравеопазването, въведената безплатна медицинска помощ и увеличаване на достъпа до стоматологични грижи.

За периода 1956-1989 г. не се откриха точни данни, но за броя на работещите по професията можем да съдим индиректно по нарасналата обществена система на стоматологична помощ и увеличения брой на работещите зъболекари (1958 г. – 2258; 1970 г.-3111; 1979 г.-4257; 1988 г.-5953). Освен в стоматологичните поликлиники, има разкрити кабинети в селски здравни служби, училища, предприятия, фабрики, военни поделения и др. Извършват се планова санация и лечение на населението [7], което обосновава нуждата от разкриване

на нови зъботехнически лаборатории и увеличаване на щатните длъжности във вече съществуващите.

Друго доказателство за увеличаване броя на работещите е започналото през 1974 г. обучение по специалността във Варна и Пловдив, което е аргументирано с необходимост от зъботехници за здравната мрежа в страната. Първите правоспособни зъботехници от двете учебни заведения започват работа през 1976 г. Във Варна се дипломират 71 зъботехници. Няколко години приемът остава стабилен и непроменен.

Увеличение на практикуващите се наблюдава и след 1983 г. Доказателство за това са назначените (във Варна) трима преподаватели по специалността, за периода 1984-1986 г. и приетите за обучение над 100 студенти през 1986 г. във Варна (три курса), които две години по-късно се реализират в практиката. Предполагаме, че в София и Пловдив приемът е бил аналогичен или дори по-голям.

Няма региони в страната които да изпитват недостиг от специалисти. Приемът за обучение се определя от МНЗ и Министерството на образованието, като има определени бройки за определените райони в страната. Планово се осигурява пазара със специалисти, задоволяване здравните потребности на населението. Няма струване на кадри само в големите градове.

За изработването на зъбните протези пациентите заплащат на касата (на поликлиниката) само стойността на изразходваните от зъботехника материали. Сумите са минимални и достъпни за гражданите. Ортодонтското лечение е изцяло безплатно. Не се заплащат изразходваните материали.

Според данни посочени от Йордан Бояджиев (за 1990 г.) практикуващите по специалността у нас са 4000 [13], което е напълно възможно защото създадените зъботехнически лаборатории функционират и вече имат голям числен състав. В годините 1992-2012 г., работещите по професията започват постепенно да намаляват [4,5,15].

С Постановление № 35/5.06.1987 год. на Министерския съвет в Раздел I, Общи положения, Чл. 1. (1) се определят условията, реда и формите на организация на колективната и личната трудова дейност за производство на стоки и извършване на услуги. Създават се възможности на самоуправляващите се социалистически организации да разширяват стопанската си дейност, а на гражданите - да увеличават своите доходи чрез участие в производството на стоки и услуги. Дава се възможност за частна инициатива в много видове дейности - в денталния сектор и в частност в зъботехническата професия [22]. След началото на демократичните промени (1990 г.) започва раздържавяване на много предприятия и отрасли в цялата страна, което дава тласък на частната инициатива, включително и в здравеопазването. В Наредба № 5 от 22.04.1991 г. издадена от Министъра на здравеопазването се описват условията и реда за упражняване на частна медицинска практика [18]. През същата година (1991 г.) поетапно в цялата страна, започва финансовото и административно отделяне на зъботехническите лаборатории от районните стоматологични поликлиники (РСП) [16,17]. Мавродиева си спомня, че за гр. Варна, това се случва в края на 1991 г., съгласно Протокол №6/23.12.1991 г. и решение 48-2-2 на Общински съвет - Варна. Лабораториите в цялата страна стават самостоятелни звена и са пререгистрирани, като Общински зъботехнически лаборатории (ОЗЛ), директорите на които са зъботехници [17,23]. Според Беров се слага началото на самоуправление на съсловието - дейност преустановена за

периода 1944-1991 г. [3].

Зъботехниците, които желаят и са изпълнили изискванията по наредба № 5 от 22.04.1991 г. започват да работят допълнително, като частно практикуващи, след работно време от 2 до 4 часа на ден, на работното си място. Материалите се изписват по опис на изработените зъбопротезни конструкции и се заплащат в касата на лабораторията. Работещите заплащат и наем на лабораторията, защото използват базата и машинния парк. Георги Копаранов е първият зъботехник в гр. Варна, който се регистрира за частна практика на работното място - поправка на частични и тотални протези [17].

В хода на реформите, собствеността върху здравните заведения и предоставянето на здравни грижи преминава през редица етапи: от сто процента държавна собственост (от 1974 г.), през смесена (публично-държавна, публично-частна) до почти сто процента частна собственост. Променя се социо-професионалният статус на практикуващите дентални лекари [17,24,25] и на зъботехниците. От статус на нает служител в статус на частно практикуващ. В цялата страна заедно с общинските започват да се появяват и частни зъботехнически лаборатории, в които работи само собственика/управител. Зъботехниците се вписват в новата икономическа среда, като частно-практикуващи, след регистрация като Едноличен търговец и регистрация в районните здравни инспекции.

В резултат на променената социална действителност в системата на здравеопазване се въвеждат нови принципи и концепции на финансиране, производство и предоставяне на медицински и дентални грижи за населението [25,26].

През 1999 г. продължава агонията на ОЗЛ, които са атакувани от директорите на Районните стоматологични поликлиники (които непрекъснато пишат докладни записки) и чиновниците от кметствата (благодарение на директорите на РСП), за да върнат лабораториите към поликлиниките. Това не се случва, но поради липса на средства за издръжка започват съкращения на персонала. Доказателство за това е Заповед № 0807/19.05.1999 г. на кмета на Община Варна Хр. Кирчев (заповедта е съхранена в архива на Д. Мавродиева).

По същото време започва и пререгистрация на зъботехническите лаборатории от ЕТ в ЕОД и ООД, като Самостоятелни медико-технически лаборатории, определени от закона за лечебните заведения в чл. 2 ал. 1 и в част втора, глава втора Чл. 8 (1) 3 като лечебни заведения специализирани за извънболнична помощ - самостоятелни медико-технически лаборатории (СМТЛ). В Чл. 18 (2) и (4) СМТЛ е описана като лечебно заведение, в което специалисти със съответно образование извършват предписани от лекар, съответно стоматолог, специфични технически дейности и произвеждат специализирани медицински изделия. Управлява се от лекар, съответно стоматолог или специалист по профила на лабораторията [8]. Медицинската професия се упражнява от лица, притежаващи диплома за завършено висше образование по специалности от професионални направления „Медицина“, „Дентална медицина“, „Фармация“ и „Здравни грижи“ [9].

В края на 1999 г. с ПМС 206 обнародвано в ДВ бр. 101 от 17 ноември е приета Наредба за достъпа на здравноосигурените лица до лечебните заведения за извънболнична и болнична помощ. В нея намираме следните текстове:

Чл. 13. (1) Задължително осигурените лица могат

да получат лабораторни и специализирани инструментални изследвания, специализирани медицински помощни и технически средства в избрани от тях самостоятелни лаборатории, медицински, стоматологични, медико-стоматологични и диагностично-консултативни центрове или лечебни заведения за болнична помощ, сключили договор с РЗОК.

Чл. 16. Медицинските, стоматологичните, медико-стоматологичните, диагностично-консултативните центрове и самостоятелните медико-диагностични и медико-технически лаборатории, които са в договорни отношения с РЗОК, не могат да прекъсват дейността си по какъвто и да е повод освен при възникване на аварийни ситуации. В този случай те са длъжни незабавно да уведомят РЗОК, а чрез средствата за масово осведомяване или по друг подходящ начин - и обслужваните от тях здравноосигурени лица. В заключителните разпоредби е описано, че Наредбата се издава на основание чл. 26, ал. 3 от Закона за народното здраве [19].

Оказва се, че чл. 13 и чл. 16 от посочената по-горе наредба са нарушени от страна на РЗОК в страната, които не сключват договори със зъботехнически лаборатории. Интересен факт, от който следствата са както за здравноосигурените лица, така и за зъботехниците работещи в самостоятелни медико-технически лаборатории.

С въвеждане на пазарните механизми, практикуващите се изправят пред нови предизвикателства: мениджмънт на практиката, конкуренция, свободен избор, пазарно ценообразуване. Някои от тях успяват да създадат собствени СМТЛ, а други стават наемни работници в частните лаборатории.

Заключение: В сянката на общата медицина мястото на зъболекарската и зъботехническата професия задълго остава скромно. През втората половина на XIX век се задълбочава разделението между труда на зъболекари и зъботехници. В края на XIX и началото на XX век професията „зъботехник“ започва с частна инициатива. Настъпилите след 1944 г. обществено политически промени водят до промени засягащи здравеопазването у нас. След 1950 г. се предоставя безплатна медицинска помощ за населението, което довежда до разкриване на много стоматологични поликлиники и кабинети. Разширяването на стоматологичната практика с цел по-голяма демократизация и удовлетворяване потребностите на населението водят и до по-голямо поле на практикуване на зъботехническата професия. Постепенно (след 1973 г.) зъболекари и зъботехници работят само в държавни или ведомствени структури. След настъпилите демократични промени (1990 г.) професията отново се връща предимно към частна практика, но вече се практикува не от майстори зъботехници, а от лица обучавани в учебни заведения и притежаващи полувисше и висше образование.

През последните 25-30 години либерализацията на законодателството позволява неограничена стопанска инициатива. Навлизат много нови материали, технологии и апарати. За да се развият в унисон с нововъведенията в практиката, зъботехниците трябва да посещават курсове за следдипломно обучение.

Винаги зъболекари и зъботехници са работили заедно (в екип) в областта на протетичната дентална медицина, ортодонтията и челюстно-лицевата протетика. Винаги са имали една обща цел - да предоставят качествени здравни грижи за своите пациенти.

Литература:

1. АБВ на здравното дело, Азбучен справочник на законите, правилниците и наредбите по народното здраве в България, бр. 258, издател д-р Захари Бочев, год. XXVIII, 1943
2. Алманах - адресна книга „Варна курортен стопански и културно-просветен център“, година I. 1934/1935, издател Ив. Церов
3. Беров Ив., Лична комуникация относно спомени и архив за Сдружение „Съюз на зъботехниците в България“
4. Варнева М. Зъботехниката (някога и сега), Славена, 2014, Варна, с. 154
5. Варнева М. Ретроспекция, анализ и социално-психологически проблеми при подготовката и реализацията на „професионален бакалавър“ по специалност „Зъботехник“, дисертационен труд за придобиване на ОНС „Доктор“, МУ-Варна, 2013, с. 190
6. Варнева М. Възникване и развитие на денталната медицина, зъботехниката и обучението по специалността в България до 1997 г., Сестринско дело, Год. XLV, бр. 2, 2013, МУ-София, Централна медицинска библиотека, 58-62
7. Вутов М. (под редакция), Г. Цалов, К. Царибашев, Р. Игнатов, К. Михайлов, М. Ковачев. Развитие на зъболечението и стоматологията в България, Булгарресурс, 2008, София, с. 218
8. Закон за лечебните заведения обн., ДВ, бр. 62 от 9.07.1999 г.
9. Закон за здравето обн., ДВ, бр. 70 от 10. 08. 2004 г., в сила от 13. 01.2005, Изм. ДВ, бр. 46 от 3.06.2005 г.
10. Иванов, Ст., Т. Дражев. Гъвкави пластмаси, Пловдив, 2016, с.203
11. Иванов, Ст., Материалознание за стоматолози, Полиграф, Пловдив, 1997
12. Израел С. Съюз на медико-санитарните работници в България, Дом на културата на здравните работници, София, 1969, с.70
13. Информационен бюлетин. бр.1, май 2000. Съюз на зъботехниците в България, с. 70
14. Катрова Л., Кр. Цоков, И. Иванов. Очаквания на денталните лекари в България от тяхната професионално-съсловна организация 20 години след възстановяване на дейността ѝ, Социална медицина, бр. 4, 2017, 26-30
15. Катрова Л. Обществено дентално здраве, дентална професия, дентална практика, WINI, София, ISBN 978-954-9437-26-3, 2011, с. 320
16. Крайселски Хр. На сцената и зад кулисите, Зъботехника, бр. № 004, 1995, СЗБ, 3-4
17. Мавродиева Д., Лична комуникация и архив на Сдружение „Съюз на зъботехниците в България“ - Регионална колегия Варна
18. Наредба № 5 на МЗ от 22 април 1991, ДВ бр. 47, 14.06.1991 г. за условията и реда за упражняване на частна медицинска практика Обн. - ДВ, бр. 37 от 10.05.1991 г.; изм. и доп., бр. 47 от 14.06.1991 г.; доп., бр. 97 от 26.11.1991 г.; с отпаднало основание; бр. 62 от 09.07.1999 г.
19. Наредба за достъпа на здравноосигурените лица до лечебните заведения за извънболнична и болнична помощ, ПМС 206, ДВ бр. 101 от 23.11.1999 г.
20. Онлайн списание на Българския зъболекарски съюз, <https://bzs.bg/journal/> (4.04.2020)
21. Попова Ст., Л. Георгиева, Професиите в здравеопазването, Стено, Варна, 2011
22. Постановление № 35 на МС, 5.06.1987 г., Правилник за колективната и личната трудова дейност на гражданите за допълнително производство на стоки и услуги, Обн. - ДВ, бр. 48 от 23.06.1987 г.; изм., бр. 92 от 06.12.1988 г.; бр. 15 от 21.02.1989 г.; бр. 37 от 16.05.1989 г.; бр. 70 от 08.09.1989 г.; бр. 33 от 24.04.1990 г.; бр. 6 от 22.01.1991 г.; бр. 23 от 22.03.1991 г.; бр. 5 от 19.01.1993 г.; бр. 17 от 02.03.1993 г.; отм., бр. 99 от 16.11.1999 г.; в сила от 16.11.1999 г.
23. Радулов Г., Лична комуникация относно спомени и архив за Сдружение „Съюз на зъботехниците в България“
24. Стоянов М., Може ли зъботехниката да се извършва самостоятелно от незъболекари?, Зъболекарски преглед, кн. 2, 15 октомври, 1911, 37-40
25. Цоков Кр., Организация на денталната практика в пазарни условия, Дисертационен труд за придобиване на ОНС „Доктор“, 2014, Медицински университет – София.

с. 167

26. Цоков Кр., Организация на денталната практика в пазарни условия, Социална медицина, бр.4, 2014, МУ-Варна, 27-28
27. Българска асоциация на зъботехниците, <https://baz.bg>

Адрес за кореспонденция:

*доц. Михаела Варнева, д.м., УС „Зъботехник“,
Медицински колеж, Медицински университет-Варна,
бул. „Цар Освободител“ 84, Варна, 9000,
email: varneva@mail.bg*